

Історія становлення та віровчення релігійної організації «Свідки Єгови»

Денис Клюковський, священник Олександр Хорошко
<http://doi.org/10.33209/2519-4348-2019-7-59>

Серед різноманітних релігійних деномінацій, що існують на землі з найдавніших часів, виділяються секти тоталітарного типу, які, як правило, мають деструктивний характер. Відкидаючи достовірність євангельського вчення, вони несуть у собі серйозний виклик для християн сучасності. Найбільш поширеною сьогодні серед них є тоталітарна секта «Свідки Єгови». Послідовники цієї секти називають себе християнами і є дуже активними в поширенні свого особливого вчення в усьому світі. Хоча вони виникли на основі традицій християнства, однак настільки віддалилися від його догматичних поглядів, що відносити їх до християн буде неправильним. У даній статті розкрито основні віхи історії становлення секти «Свідки Єгови» та проаналізовано, наскільки відповідають християнському вченню ті основні принципи, які «Товариство Вартової вежі» пропонує своїм послідовникам і пропагує через своїх місіонерів.
Ключові слова: секта, віровчення, історія, Чарльз Рассел, «Свідки Єгови», Христос.

Постановка наукової проблеми. Будь-яке єретичне вчення, приймаючи частину християнської істини за основу, чим далі йде від повноти істини, тим більше паразитує на частині цієї істини. Так, багатьох сектантів Америки і Європи у XVIII-XIX ст. дуже сильно хвилювало питання про час другого Пришестя. Епоха Реформації, яка «модернізувала» ряд догматичних положень християнства, у результаті породила чимало сектантських деномінацій. Сьогодні православні християни стають свідками бурхливого зростання різного роду сект, діяльність яких носить надзвичайно агресивний характер. Організація «Свідки Єгови», відома також під назвою «Товариства Вартової вежі», на сьогодні є однією із поширених сект, якій завдяки активній проповідницькій діяльності та місіоне-

рам вдалося залучити до числа учасників секти чимало представників різних конфесій.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Розкриттю вчення та діяльності «Свідків Єгови» присвячені роботи О. Дворкіна, ієромонаха Германа (Дворцова), свящ. І. Єфимова, свящ. О. Стеняєва. У зазначених роботах автори намагаються розглянути вчення «Свідків Єгови» з точки зору православного богослів'я. Цінними працями щодо вивчення історії та вчення «Свідків Єгови» є також дослідження С. Іваненка, М. Порубльова та Н. Коромчевського.

Мета статті полягає в розкритті історії становлення та в аналізі віровчення найбільш поширеної релігійної організації «Свідки Єгови». Для досягнення зазначеної мети були поставлені наступні завдання: висвітлити історію заснування та становлення організації «Свідки Єгови»; охарактеризувати їхнє віровчення; вказати на помилковість та небезпеку цього вчення.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж розглядати вчення цієї секти, варто згадати історію її заснування та становлення. Засновником секти вважається дрібний торговець з Пітсбурга Чарльз Рассел. Колишній пресвітеріанин, потім конгрегаціоніст, який на певний час долучився до адвентистів, він невдовзі відійшов від них разом з групою «дослідників Біблії», які розчарувалися в адвентизмі після скандального провалу «пророцтв» лідерів цієї секти про наближення «кінця світу» та друге пришестя Христа на землю.

Починаючи від 1872 р. в різних штатах США почали виникати гуртки «дослідників Біблії». Раніше організація мала назву «Міжнародні дослідники Біблії».

У 1884 р. їхнє об'єднання було зареєстровано в штаті Пенсильванія як неприбуткова корпорація «Спілки Вежі сторожі та трактатів».

Так виникла нова секта, що стала породженням тієї доби: представники малого бізнесу, що переживав тиск і втрати внаслідок стрімкого розвитку промисловості й великого бізнесу, опинилися в скрутному становищі. Чимало підприємців відчували потрясіння та відчай, а тому стали шукати шляхів відходу, втечі від реального

життя. Вони й породили низку наймістичніших езотеричних течій, культів і груп, у яких основою вчення було знищення всього світу, бо в ньому не знайшлося місця для них¹.

Рассел активно просував тезу про те, що, починаючи від 1874 р., на планеті відбувається невидима підготовка царства Христового. Вона нібито триватиме протягом 40 років. У 1914 р. Христос спуститься на землю, щоб вступити в останню битву із сатаною та встановити своє царство.

Однак пророцтво Рассела не здійснилося. У 1916 р. він помер, так і не дочекавшись приходу Христа. Наступником Рассела став Джозеф Рутерфорд, який, власне, і є засновником секти в тому вигляді, у якому вона діє в теперішній час². У 1931 р. ним було скликано конференцію, на якій він оголосив, що Біблію вже досліджено повною мірою, а назва їхньої організації є застарілою. Назву «свідки» було прийнято для того, аби відділити себе від віросповідань решти християнського світу. Підґрунтям для прийняття стала одна з біблійних розповідей, яку взято з 43-го розділу книги пророка Ісаї³.

Там, справді, є порівняння стану світу з процесуальними праводіносинами: божки народів запрошені дати свідків, щоб довести свою праведність, на яку вони претендують, або ж вислухати свідків з боку Єгови й визнати правду. З огляду на це, назва «Свідки Єгови» обумовлена переконанням членів організації, основне завдання якої – давати свідчення про Бога, ім'я Якого Єгова.

Запропонувавши назву «Свідки Єгови», Рутерфорд також висунув нову політичну програму організації, якою було змінено деякі аспекти ідеології⁴.

¹ Свідки Єгови. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/reference/major_religions/56603/ Загол. з екрану.

² Ефимов И., свящ. Ложные свидетельства свидетелей Иеговы (исторический очерк, критический разбор вероучения, положение в настоящее время). М., 1997. С. 11.

³ Стеняев О., свящ. «Свидетели иеговы». Кто они? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.u Brus.org/data/library/pages/459/Main.htm> – Загл. с екрана.

⁴ Свідки Єгови. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/reference/major_religions/56603/ Загол. з екрану; Дворцов Г., иеромон. «Подлинная история Общества Сторожевой Башни». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://pravbeseda.ru/library/index.php?page=book&id=521> Загл. с екрана.

Говорити про віровчення «Свідків Єгови» складно, тому що воно постійно змінюється. За кілька років існування цієї секти її віровчення багато разів докорінно змінювалося. Усі ці зміни можуть виходити тільки від самої організації, яка і визначає, у що саме повинні вірити її члени в певний момент. Тому в кінцевому підсумку єдине, у що єговісти вірять повністю і беззастережно, – це в саму організацію. Усі інші предмети віри (включаючи навіть Самого Господа, Його властивості, якості та веління), як показує історія, легко можуть бути змінені керівництвом організації. Так траплялося неодноразово, і нові покоління єговістів навіть не підозрюють, що зовсім недавно їхня організація проповідувала зовсім іншу віру⁵.

Сектанти постійно підкреслюють, що Бога звати Єгова, це Його єдине ім'я, від якого чомусь відмовилися всі церкви, які називають Його як завгодно, але не тим ім'ям, яким Він Сам Себе назвав. Цим також, на думку єговістів, доводиться приналежність усіх церков до сатанізму. Єгова – це, як відомо, спотворена вимова давньоєврейського слова «Суций» (зараз вважається більш правильним вимовляти Ягве). «Я Той, що є», тобто «Я є Той, Хто є» – сказав Господь, коли явився Мойсею у вогненному кущі (Вих. 3: 14). Однак, згідно зі свідченням Євангелія, ім'я «Суций» відноситься як до Бога Сина – Господа Ісуса Христа (Ін. 8: 25 та ін. місця), так і до Бога Отця. Тому, згідно з православним іконописним каноном, на кожній іконі Господа Ісуса Христа на німбі зображується слово «Суций» грецькими літерами.

Сектантський Єгова не має ніякого стосунку ні до Бога Отця християн, ні до Бога юдеїв. Подання про свого бога у єговістів грубо-матеріалістичне. Він обмежений у просторі, не всюдисущий та існує в часі⁶.

Спочатку єговісти вірили, що Бог постійно знаходиться на зірці Альціона в сузір'ї Плеяд: лише в 1953 р. згадка про цю зірку, як місце проживання Бога, зникло з їхніх публікацій.

⁵ Дворкин А. Псевдохристианская секта «Свидетели Иеговы». О людях, никогда не расстающихся со «Сторожевой Башней». СПб.: Формика, 2002. С. 10.

⁶ Там само. С. 11.

Єгови передував не тільки час, але й простір: *«Перш ніж Він почав створювати Свої творіння, Єгова був абсолютно один у космічному просторі»*. Більше того, із єговістських описів він постає верховним егоїстом: *«У той же час Він не міг відчувати самотності, оскільки Він досконалий Сам у Собі і нікого не потребує»*⁷.

Безпосередньо спілкуватися із самодостатнім Єговою людина не може. Бог безпосередньо спілкується тільки з тими, хто має *«духовне тіло»*, з подібними йому особистостями, які знаходяться в *«духовних тілах»*, у єговістській термінології – з *«богами»*. Людині ж про нього можна дізнатися лише опосередковано: вивчаючи створений ним світ і читаючи Біблію, передану телепатичним шляхом своїм обранцям: *«З огляду на те, що Бог створив розум, Йому, звичайно, не було важко увійти у зв'язок з розумом Його служителів, щоб забезпечити їх необхідними відомостями для запису»*. Природно, Господа можна пізнавати через Біблію, тільки читаючи єговістські публікації⁸.

«Свідки Єгови» сповідують віру в єдиного Бога – Єгову, який сотворив світ за шість днів (один день міг тривати кілька тисячоліть). Світ був сотворений через Ісуса Христа, який не має вічного буття, а згідно із доктриною «Свідків Єгови», з'явився в певний момент за волею Єгови. Тобто, він є першим серед усього творіння: був час, коли його не існувало. Слово Боже – Ісус Христос, згідно із вченням «Свідків Єгови», існував до свого земного життя як архангел Михаїл. Христа «Свідки Єгови» називають «богом», тобто меншим від Єгови і пишуть з малої літери. Молитви здійснюються в імені Ісуса⁹.

Щодо вчення «Свідків Єгови» про людину, то вони говорять, що перший чоловік був створений за образом і подобою Бога, де під образом і подобою розуміються всі якості Бога Єгови – мудрість, любов, міць і справедливість. Адам значно перевершував тварин,

⁷ Дворкин А. Сектоведение. Тоталитарные секты. Опыт систематического исследования. Нижний Новгород: Издательство братства во имя св. князя Александра Невского, 2002. С. 113.

⁸ Там само. С. 113.

⁹ Дворкин А. Псевдохристианская секта «Свидетели Иеговы». О людях, никогда не расстающихся со «Сторожевой Башней». СПб.: Формика, 2002. С. 12.

відрізняючись здатністю робити висновки, вибудовувати плани на майбутнє і здатністю поклоніння Своїму Богові. Однак, з іншого боку, «Свідки» заперечують теорію розвитку людини і вважають її нерозумною і неспроможною¹⁰.

Адам і Єва були створені для розповсюдження по всій землі раю, у якому, маючи абсолютну досконалість, повинні були перебувати вічно в невинному щасті. Бог Єгова мав спілкування з першими людьми через якийсь «канал», за допомогою якого передавав їм правдиву й конкретну інформацію. У цей період люди мали знання про Бога, і не було необхідності у Свідках Єгови. Бог Єгова наділив людину свободою, але прабатьки вибрали шлях незалежності від Свого Творця, учинивши гріх, який призвів до смерті¹¹.

Для того, щоб звільнити людину від гріха, Ісус Христос заснував нову справжню «християнську релігію», послідовниками якої є «Свідки Єгови». Спочатку очікувалося, що людина стане «Свідком Єгови» і буде проповідувати благу звістку про прийдешнє Царство.

Ісус Христос народився від діви Марії та був помазаний святим духом під час хрещення як Месія. Він жив без гріха, як Адам до гріхопадіння в Едемі. Через його послух Божій волі він став досконалою жертвою за гріхи, а через смерть і воскресіння дав можливість тим, хто вірить у нього, мати вічне життя. Єгова воскресив його як «безсмертну духовну особу» з авторитетом царювати в царстві Месії.

Всупереч Священному Писанню, «Свідки Єгови» заперечують і тілесне воскресіння Ісуса Христа. Вони стверджують, що чоловік Ісус Христос мертвий навіки, він воскрес у духовному тілі. Що ж стосується порожньої гробниці, вони пояснюють це так: або тіло розчинилося в газах, або Єгова зберіг його до пред'явлення на Страшному суді.

¹⁰ «Смотри! Я творю всё новое» / пер. с англ. Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania, 1989. С. 13.

¹¹ Коромчевский Н. Антропология сектантского движения «Свидетели Иеговы» // Сборник материалов Всероссийской студенческой научной конференции «Религиозно-философская антропология: христианская традиция и вызовы современной эпохи» (9 апреля 2019 года). Нижний Новгород: Изд-во Нижегородской духовной семинарии, 2019. Вып. I. С. 52.

«Свідки Єгови» відкидають Хрест Христовий. Згідно з їхньою доктриною Ісус був розп'ятий на стовпі без горизонтальної перекладини. Однак до 1931 р. вони цілком визнавали хрест, не сперечаючись з настільки очевидним фактом. Але, починаючи від 15 жовтня 1931 р з обкладинки «Вартової Вежі» зникло зображення хреста і корони. Кілька років по тому «народ Єгови» вперше дізнався про те, що Ісус Христос не вмирав на Т-подібному хресті. 31 січня 1936 р. тодішній керівник секти – «брат Рутерфорд» представив родині бруклінського Вефіля нову книгу «Riches» («Багатства»). Зокрема, на 27-й сторінці в ній говорилося:

«Ісус був розп'ятий не на дерев'яному хресті, що представлений у багатьох зображеннях і картинах і вигляд якого люди роблять і виставляють напоказ; Ісус був розп'ятий, прибитий до дерева».

З тих пір Хрест у виданнях «Товариства Вартової вежі» піддається багатьом образам. У тому числі його називають язичницьким¹². Чому ж з такою ненавистю ставляться єговісти до Хреста Христового? На це питання вже давно дав відповідь апостол Павло: «*Бо слово хресне для загиблих безумство є, а для нас, що спасаємось, – сила Бога*» (1 Кор. 1: 18).

Заперечують «Свідки Єгови» і Святу Тройцю. У їхніх публікаціях написано, що будь-яке вчення про Тройцю походить від сатани. У їхніх текстах слово «сатана» завжди пишеться з великої літери, то слово «тройця» – навпаки, завжди з маленької. Вони вчать, що Ісус Христос ніколи не був Богом, а Святий Дух – це не тільки не Бог, а й взагалі не особистість, а якась безособова сила.

Дійсне на небі Царство Боже «Свідки Єгови» зазвичай називають «урядом Бога». Учення про останні часи говорить про те, що нібито було кілька явлень Ісуса Христа на землі. Перше явлення – це три з половиною роки – період від його хрещення до смерті, друге явлення почалося в 1914 р., коли Христос, воскреслий духовно, звернув увагу на земні справи і почав відокремлювати овець

¹² Дворкин А. Псевдохристианская секта «Свидетели Иеговы». О людях, никогда не расстающихся со «Сторожевой Башней». СПб.: Формика, 2002. С. 13.

від козлів та плекати справжніх християн, щоб готувати їх до свого другого пришествя і до того, як вижити в прийдешньому Армагедоні. У 1914 ж році Єгова призначив Христа царем – главою свого небесного уряду.

«Свідки Єгови» кілька разів виразно й недвозначно передбачали тілесне пришествя Ісуса Христа і кінець світу. Спочатку в 1914 р (але тоді сталося лише його «духовне пришествя», як вони пізніше пояснювали), потім у 1918 р., (але він теж не прийшов), потім у 1925 році, коли повинні були воскреснути і з'явитися на землю Авраам, Ісаак, Яків і інші пророки, що мало передувати другому пришествю (але знову, як ми знаємо, нічого подібного не сталося). На відміну від деяких інших сект, які в таких випадках визнавали, що сталася помилка і пророцтво не збулося, єговісти щоразу викручувалися і переінакшував свої ж передбачення, тому виявлялося, що в 1914 р. відбулося «пришествя Христа в Дусі», у 1918 р. Христос «увійшов у духовний храм і почав його очищати» – це був початок «попереднього Суду», кінець якого прогнозували в 1975 році, що призвело б до закінчення «цієї злої системи речей». Але 1975 рік пройшов, і знову нічого не сталося. Після провалу своїх перших пророцтв єговісти відмовилися від ідеї, що в час другого пришествя Христос з'явиться тілесно¹³.

Згідно з антропологією «Свідків Єгови», людина не володіє безсмертною душею. За вченням Православної Церкви душа – це особливий творчий акт Бога, звершений через Божественне дихання життя на плоть людини, що готова його прийняти. Навпаки, «Свідки Єгови» вважають, що душа – це людина, з властивими їй розумовими і фізичними якостями. Вчення про безсмертя людської душі небіблійне, бо воно відсутнє в Старому і Новому Завіті¹⁴.

¹³ Ефимов И., свящ. Ложные свидетельства свидетелей Иеговы (исторический очерк, критический разбор вероучения, положение в настоящее время). М., 1997. С. 58–60.

¹⁴ Коромчевский Н. Антропология сектантского движения «Свидетели Иеговы» // Сборник материалов Всероссийской студенческой научной конференции «Религиозно-философская антропология: христианская традиция и вызовы современной эпохи» (9 апреля 2019 года). Нижний Новгород: Изд-во Нижегородской духовной семинарии, 2019. Вып. I. С. 53.

У віровченні «Свідків Єгови» смерть є протилежністю життя, небуття або ж несвідоме існування. До наших днів залишаються непереможеними гріх і смерть, вони будуть у деякій мірі усунені викупною жертвою Христа. З настанням фізичної смерті людина перетворюється на порох. Оскільки Бог Єгова не описав посмертну людську участь, то грішника чекає вогняне пекло, яке розуміється Свідками як загальна могила всього людства. Віровчення «Свідків Єгови» у якості деякої надії для померлої людини пропонує воскресіння. Однак цьому воскресінню (точніше, відновленню тіла й душі знову) підлягають не всі. Є люди, які воскреснуть і врятуються, а решта будуть знищені назавжди¹⁵.

За вченням єговістів, спасіння отримують лише 144 тисячі вірних (цю цифру вони вичитали в книзі Одкровення Іоана Богослова). Їх, мовляв, Єгова призначив на допомогу поставленого їм главою небесного уряду Христові, щоб вони були разом з ним царями і священниками. Це вчення було розроблено засновником секти Чарльзом Тейз Расселом (розраховували, що безпосередньо до 1914 року все закінчиться), але зрозуміло, що це число було швидко вичерпано, а єговістів зараз уже мільйони. Уже в 30-ті роки наступникам Рассела потрібно було якось оправдовуватися, тому з'явилося вчення, що в першому воскресінні ці 144 тисячі вірних отримують лише «духовні» (а не фізичні) тіла і будуть піднесені на небо (сьогодні вважається, що більша частина з них уже на небі, а ті кілька тисяч, що залишаються, ще доживають на землі і проповідують), а в інших буде воскресіння нижчого сорту – вони у своїх оновлених фізичних тілах будуть жити в раю на землі¹⁶.

«Свідки Єгови» визнають необхідність хрещення через повне занурення в дорослому віці після відповідного навчання. Обряд, як правило, відбувається під час великих з'їздів, наприклад, обласних конгресів. Окрім хрещення та Вечері пригадування, «Свідки

¹⁵ Дворкин А. Сектоведение. Тоталитарные секты. Опыт систематического исследования. Нижний Новгород: Издательство братства во имя св. князя Александра Невского, 2002. С. 116.

¹⁶ Дворкин А. Псевдохристианская секта «Свидетели Иеговы». О людях, никогда не расстающихся со «Сторожевой Башней». СПб.: Формика, 2002. С. 15.

Єгови» не вшановують ніяких інших пам'ятних дат, таких, як Різдво Ісуса Христа чи інших біблійних персонажів.

Вірять також, що існує диявол – це ангел, який спротивився Єгови. А оскільки, на їхнє переконання, увесь світ перебуває під владою диявола, то вони відкидають участь у будь-яких політичних, економічних чи міжрелігійних альянсах.

Базуючись на текстах із Діань апостолів, «Свідкам Єгови» заборонено переливання крові. Це створює багато проблем, особливо, коли йдеться про життя дітей, батьки яких належать до організації. Свідки Єгови активно займаються популяризацією так званої «безкровної хірургії».

Послідовники «Свідків Єгови» повинні мати непорушну повагу до Священного Писання. Вони зобов'язані шанувати ім'я Бога «Єгови», а також проповідувати Його іншим людям, роздаючи релігійну літературу і медіа-матеріали. Служіння цих «християн» не обмежується лише проповіддю імені Бога «Єгови». Послідовники «Істинної християнської релігії» зобов'язуються проповідувати і про Царство Бога.

Наступною характерною рисою є неучасть у долях цього «Злого світу», тут варто розуміти нейтральне, а часто й негативне ставлення «Свідків» до держави, політики і до конфліктів соціального характеру, також неприйняття звичаїв, традицій, культури, які властиві цьому світу. Тому члени організації відмовляються від служби в армії та не беруть участі в політичних процесах країн, де вони проживають. Заборонено також працювати в органах державної влади. Через таку позицію вони зазнавали значних переслідувань від нацистського і радянського режимів. Проте «Свідки Єгови» не вважають себе пацифістами, оскільки очікують справедливої війни – Армагедону, у якій Христос перемаже всі світові уряди¹⁷.

У вченні «Свідків Єгови» важлива увага приділена міцній родині та ролі жінки, яка повинна користуватись пошаною з боку

¹⁷ Свідки Єгови. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/reference/major_religions/56603/ – Загол. з екрану; Книга для всіх / Пер. с англ. Watch Tower Bible and Tract Society of New York, 1997. С. 24–25.

чоловіка. Проте вона не може брати участі в будь-яких керівних інститутах цієї релігійної організації.

Віровчення «Свідків Єгови» зазнає значної критики з боку більшості християнських деномінацій світу, оскільки доктрина Свідків не включає головних християнських постулатів про Триєдиного Бога і божественну природу Ісуса Христа. Відкидають «Свідки Єгови» і вчення про спасіння через благодать. Натомість, самі наполягають на тому, що вони є християнами, а всі довкола відійшли від правдивого вчення Христа.

«Свідки Єгови» не беруть участі в екуменічному русі та негативно ставляться до міжконфесійних і міжрелігійних контактів. Не схвалюється навіть індивідуальні тривалі контакти з представниками інших конфесій.

Закриття від зовнішнього світу, що не раз провокує в тому числі і сімейні конфлікти, є причиною гострої критики практики і структури «Свідків Єгови», а також звинувачень у сектантстві і навіть у тоталітарному підході.

Висновки. Отже, вивчаючи діяльність «Свідків Єгови», ми приходимо до висновку про те, що це є авторитарна ієрархічна організація, псевдохристиянської орієнтації, вчення якої спотворює християнську істину та вносить смуту в життя суспільства. Ми повинні добре знати, що відповісти єговістам і як заперечити основні пункти їхнього лжевчення. Від нашої відповіді і від нашого знання Писання буде залежати, чи зможемо ми відстояти для Церкви багатьох її чад, спокушених пропагандистами цієї тоталітарної секти.

Список джерел і літератури:

1. *Біблія*. Книги Священного Писання Старого і Нового Завіту: В українському перекладі з паралельними місцями / Переклад Патріарха Філарета (Денисенка). К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. 1407, [8] с.
2. Богословський аналіз вчення «Свідків Єгови». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://hram.in.ua/biblioteka/apolohetyka/247-book247/2799-title3453> – Загол. з екрану.

3. Дворкин А. Псевдохристианская секта «Свидетели Иеговы». О людях, никогда не расстающихся со «Сторожевой Башней». СПб.: Формика, 2002. 160 с.
4. Дворкин А. Сектоведение. Тоталитарные секты. Опыт систематического исследования. Нижний Новгород: Издательство братства во имя св. князя Александра Невского, 2002. 554 с.
5. Дворцов Г., иеромон. «Подлинная история Общества Сторожевой Башни». [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://pravbeseda.ru/library/index.php?page=book&id=521> Загл. с экрана.
6. Ефимов И., свящ. Ложные свидетельства свидетелей Иеговы (исторический очерк, критический разбор вероучения, положение в настоящее время). М., 1997. 174 с.
7. Иваненко С. О людях, никогда не расстающихся с Библией. М.: Арт-Бизнес-Центр, 1999. 271 с.
8. Книга для всех / Пер. с англ. Watch Tower Bible and Tract Society of New York, 1997. 32 с.
9. Коромчевский Н. Антропология сектантского движения «Свидетели Иеговы» // Сборник материалов Всероссийской студенческой научной конференции «Религиозно-философская антропология: христианская традиция и вызовы современной эпохи» (9 апреля 2019 года). Нижний Новгород: Изд-во Нижегородской духовной семинарии, 2019. Вып. I. С. 50 – 55.
10. Порублев Н. Организация Свидетелей Иеговы в свете истории и учения Библии. Мн.: Славянское Евангельское Общество Австралии, 2009. 285 с.
11. Свідки Єгови. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/reference/major_religions/56603/ Загол. з екрану.
12. «Смотри! Я творю всё новое» / Пер. с англ. Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania, 1989. 32 с.
13. Стеняев О., свящ. «Свидетели иеговы». Кто они? [Электронный ресурс]. Режим доступа: // <http://www.u Brus.org/data/library/pages/459/Main.htm> Загл. с экрана.

References:

1. Bible. The Old and New Testament Scriptures: In Ukrainian with Parallel Sites. (2004). *Pereklad Patriarkha Filareta (Denysenka)*. К.: Vydannia Kyivskoi Patriarkhii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu [in Ukrainian].
2. A Theological Analysis of the Doctrine of Jehovah's Witnesses. URL: <http://hram.in.ua/biblioteka/apolohetyka/247-book247/2799-title3453> [in Ukrainian].
3. Dvorkyn A. (2002). The pseudo-Christian sect Jehovah's Witnesses. About people who never part with The Watchtower. SPb.: Formyka [in Russian].
4. Dvorkyn A. (2002). Sectology. Totalitarian sects. Experience in systematic research. Nyzhnyi Novhorod: Yzdatelstvo bratstva vo ymia sv. kniazia Aleksandra Nevskoho [in Russian].
5. Dvortsov H., yeromon. The true story of the Watchtower Society. URL: <https://pravbeseda.ru/library/index.php?page=book&id=521>

6. Ефимов Y, *sviashch.* (1997). False testimonies of Jehovah's Witnesses (historical outline, critical analysis of dogma, current situation). M. [in Russian].
7. Yvanenko S. (1999). About people who never part with the Bible. M.: Art-Byznes-Tsentr [in Russian].
8. A book for everyone (1997). *Per. s anhl.* Watch Tower Bible and Tract Society of New York [in Russian].
9. Koromchevskyi N. (2019). Anthropology of the sectarian movement Jehovah's Witnesses // Sbornyk materyalov Vserossyiskoi studencheskoi nauchnoi konferentsyy «Relyhyozno-fylosofskaia antropolohyia: khrystyanskaia tradytsyia y vyzovy sovremennoi epokhy» (9 apreliia 2019 hoda). Nyzhnyi Novhorod: Yzd-vo Nyzhehorodskoi dukhovnoi semynaryy, Vyp. I. [in Russian].
10. Porublev N. (2009). Organization of Jehovah's Witnesses in the light of the history and teachings of the Bible. Mn.: Slavianskoe Evanhelskoe Obshchestvo Avstralyy . [in Russian].
11. Jehovah's Witnesses. URL: https://risu.org.ua/ua/index/reference/major_religions/56603/
12. Look! I create everything new (1989). *Per. s anhl.* Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania [in Russian].
13. Steniaev O., *sviashch.* "Jehovah witnesses". Who are they? URL: <http://www.ubrus.org/data/library/pages/459/Main.htm>